KORXONALARDA SIFAT BOSHQARUV TIZIMLARINI JORIY ETISHDA XALQARO STANDARTLAR VA MILLIY SERTIFIKATLASHTIRISH TIZIMINING O‘ZARO UYG‘UNLIGI

Ergashev Ulug'bek Sidiqjon o'g'li
Toshkent amaliy fanlar universiteti magistranti
ulugbekergashev973@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada korxonalarda sifat boshqaruv tizimlarini joriy etishda ISO 9001 kabi xalqaro standartlar bilan O‘zbekistondagi milliy standartlashtirish va sertifikatlashtirish tizimi o‘rtasidagi uyg‘unlik masalasi ko‘rib chiqildi. Xalqaro talablarning umumiy tuzilmasi, milliy tizimning huquqiy va tashkiliy asoslari hamda ularni birlashtirish yo‘llari tahlil qilindi. Tahlil natijasida ikki tizim o‘rtasidagi uzilishlarni kamaytirish uchun amaliy tavsiyalar taklif etildi.

Kalit so‘zlar: sifat boshqaruv tizimi, ISO 9001, standartlashtirish, sertifikatlashtirish, uyg‘unlik, korxona.

QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS IN ENTERPRISES: HARMONIZATION OF INTERNATIONAL STANDARDS AND THE NATIONAL CERTIFICATION SYSTEM

Abstract. This article examines the alignment between international quality management standards, notably ISO 9001, and the national standardization and certification system of Uzbekistan in the context of implementing quality management systems at enterprises. The common structure of international requirements, the legal and organizational basis of the national system, and ways of integrating them are analysed. On this basis, practical recommendations are proposed to reduce the gap between the two systems.

Keywords: quality management system, ISO 9001, standardization, certification, harmonization, enterprise.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ И НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ СЕРТИФИКАЦИИ В СИСТЕМАХ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация. В статье рассматривается соответствие международных стандартов менеджмента качества, прежде всего ISO 9001, и национальной системы стандартизации и сертификации Узбекистана в контексте внедрения систем управления качеством на предприятиях. Анализируются общая структура требований международных стандартов, правовые и организационные основы национальной системы, а также пути их интеграции. На основе анализа предлагаются практические рекомендации по сокращению разрыва между двумя системами.

Ключевые слова: система менеджмента качества, ISO 9001, стандартизация, сертификация, гармонизация, предприятие.

Kirish. Sifat boshqaruv tizimi korxonaning mahsulot va xizmat sifatini doimiy nazorat qilish va yaxshilash uchun tashkiliy asos hisoblanadi. Uning eng keng tarqalgan xalqaro andozasi ISO 9001 standarti bo‘lib, u jarayonlarni boshqarish, hujjatlashtirish va mijozga yo‘naltirilganlikni ta’minlashga qaratilgan [1]. Mahalliy adabiyotlarda sifat menejmenti tizimini sertifikatlash va uning amaliy jihatlari batafsil yoritilgan [2].

O‘zbekistonda sifat masalalari standartlashtirish, texnik tartibga solish va sertifikatlashtirish tizimi orqali tartibga solinadi. Amaliyotda ikkala tizim ko‘pincha parallel ravishda, bir-biriga bog‘lanmagan holda ishlaydi. Natijada korxonalar bir xil talablarni ikki marta bajarishga majbur bo‘lib, sertifikatlash xarajatlari oshadi. Shu sababli xalqaro va milliy talablarning o‘zaro uyg‘unligini tahlil qilish dolzarbdir.

Oxirgi yillarda jahon savdosida sifat talablari kuchayib, korxonalar mahsulotining raqobatbardoshligi boshqaruv tizimining yetukligiga bog‘liq bo‘lib qoldi. Eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish korxonalari uchun sertifikatlangan

sifat boshqaruv tizimi xaridorlar bilan ishonchli munosabat o‘rnatish vositasi sifatida qaraladi [1].

Xalqaro standartlarning asosiy tamoyillari. ISO 9001 standarti sifat menejmentining yettita asosiy tamoyiliga tayanadi: mijozga yo‘naltirilganlik, liderlik, xodimlarning jalb etilishi, jarayonga yondashuv, tizimli yondashuv, doimiy yaxshilash hamda dalillarga asoslangan qaror qabul qilish. Ushbu tamoyillar tashkilot faoliyatini bir butun tizim sifatida ko‘rishga undaydi [1].

Standartning so‘nggi tahriri riskka asoslangan fikrlashni markaziy o‘ringa qo‘ydi. Bu yondashuvda korxona jarayonlardagi noaniqlik va xavflarni oldindan aniqlab, ularni bartaraf etish choralarini rejalashtiradi. Shu tufayli risk boshqaruvi alohida talab sifatida emas, balki butun tizimga singdirilgan tamoyil sifatida qaraladi [1].

Standartning umumiy mantiqi PDCA (rejalashtirish – bajarish – tekshirish – harakat) siklini o‘z ichiga oladi. Bu sikl har bir jarayonga qo‘llanilganda tizim bosqichma-bosqich takomillashib boradi. Mazkur tuzilma milliy talablarni joylashtirish uchun ham qulay asos bo‘la oladi.

Milliy tizimning tuzilishi. O‘zbekistonda sifat sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirish, milliy standartlarni ishlab chiqish hamda ularning qo‘llanilishini nazorat qilish texnik jihatdan tartibga solish agentligi zimmasiga yuklangan [9]. Milliy standartlar xalqaro standartlarni hisobga olgan holda shakllantiriladi, bu esa xalqaro va milliy talablar o‘rtasida umumiy asos yaratadi.

Sertifikatlash faoliyati akkreditatsiyalangan organlar orqali amalga oshiriladi. Ularning vazifasi korxonaning sifat boshqaruv tizimi talablarga muvofiqligini mustaqil baholash va sertifikat berishdir. Shu maqsadda faoliyat yuritayotgan sertifikatlash markazlaridan biri O‘zbek-Turk Test Markazi bo‘lib, u tashkilotlarning sifat boshqaruv tizimlarini sertifikatlashtirish xizmatini ko‘rsatadi [10].

Milliy tizimning xususiyati shundaki, u mahalliy iqtisodiyot tarmoqlarining o‘ziga xos sharoitlarini hisobga olgan holda talablarni belgilaydi. Ammo bu

moslashuv amaliyotda korxonalar uchun qo‘shimcha hujjatlashtirish talablarini yuzaga keltirishi mumkin.

Sertifikatlash jarayonining bosqichlari. Umumiy holda sifat boshqaruv tizimini sertifikatlash bir necha bosqichdan iborat: dastlabki ariza va hujjatlarni ko‘rib chiqish, tizimning hujjatlashtirilgan talablarga muvofiqligini baholovchi birinchi audit, korxona jarayonlarining amaliy samaradorligini tekshiruvchi ikkinchi audit, sertifikat berish to‘g‘risida qaror va keyingi davriy nazorat auditlari [1; 7].

Hernández-Vivanco va Bernardo tadqiqoti sertifikatlash tsikli davomida samaradorlik o‘zgarishini tahlil qilib, sertifikatlashni bir martalik akt emas, balki uzoq muddatli jarayon sifatida ko‘rish nuqtai nazaridan muhim ma’lumot beradi [7]. Bu yondashuv integratsiyani ham bosqichma-bosqich rejalashtirish zarurligini anglatadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xalqaro tadqiqotlarda ISO 9001 talablarining tashkilot samaradorligiga ta’siri o‘rganilgan. Hindiston ishlab chiqarish korxonalari misolida ISO 9001:2000 talablarining tashkilot ko‘rsatkichlariga ta’sir etuvchi muhim omillari tahlil qilingan [3]. Rivojlanayotgan mamlakat tajribasiga asoslangan ishda sertifikatlash va kompaniya samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik tekshirilgan [4].

Standartlashgan boshqaruv tizimlarini integratsiya qilish masalasi ham tadqiqotchilar e’tiboridadir. Atrof-muhit, sifat va boshqa standartlashgan tizimlar o‘rtasidagi bog‘liqlik empirik usulda o‘rganilgan [5]. Brazil sanoat korxonalarida ISO 9001:2015 sertifikatlashi bo‘yicha olingan tajriba sertifikatlashga to‘siq bo‘ladigan omillarni oldindan aniqlash muhimligini ko‘rsatadi [6]. Sertifikatlash tsiklining turli bosqichlarida boshqaruv tizimi samaradorligi qanday o‘zgarishi ham tahlil qilingan [7].

O‘zbekistonda esa mashinasozlik korxonalarida sifat boshqaruv tizimini standartlashtirish talablari asosida takomillashtirishga qaratilgan dissertatsiya tadqiqoti olib borilgan [8]. Bu ishlar milliy tizim talablarini korxona amaliyotiga moslashtirish zarurligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot materiali sifatida xalqaro standart matni [1], O‘zbekiston Respublikasi texnik tartibga solish agentligining sifat sohasiga oid rasmiy ma’lumotlari [9] hamda sertifikatlash xizmatini taqdim etuvchi tashkilot ma’lumotlari [10] olindi. Shuningdek, sifat menejmenti bo‘yicha darslik [2] va ilmiy maqolalarda keltirilgan xulosalar taqqoslandi.

Tahlilda tavsifiy, qiyosiy va tizimli yondashuvlardan foydalanildi. Tavsifiy metod orqali ikki tizimning asosiy talablari aniqlandi. Qiyosiy metod yordamida ularning mezonlari bandma-band solishtirildi va har bir talab uchun umumiy, farqli hamda to‘ldiruvchi jihatlar belgilandi. Tizimli yondashuv esa ikki tizim o‘rtasidagi uzilishlar va integratsiya imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

Tadqiqot cheklovlari ham qayd etiladi. Tahlil asosan normativ hujjatlar va mavjud ilmiy adabiyotlarga tayanadi, shuning uchun natijalar korxonalardagi real amaliyotni to‘liq aks ettirmasligi mumkin.

Tahlil va natijalar. Tahlil xalqaro va milliy tizimlar o‘rtasida asosiy talablar bo‘yicha yaqinlik mavjudligini, ammo hujjatlashtirish va baholash tartibida farqlar borligini ko‘rsatdi. Asosiy mezonlar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Xalqaro va milliy sifat boshqaruv tizimlarining qiyosiy mezonlari

Mezon	ISO 9001 (xalqaro) [1]	Milliy tizim [9; 10]
Asosiy hujjat	ISO 9001 talablari	Milliy standartlar va tartibga solish hujjatlari
Baholovchi	Akkreditatsiyalangan sertifikatlash organi	Akkreditatsiyalangan sertifikatlash organi
Qamrov	Xalqaro bozor va eksport talablari	Mahalliy bozor va davlat talablari
Yondashuv	Jarayonga va riskka asoslangan	Mahsulot va tarmoq talablariga asoslangan

Jadvaldan ko‘rinadiki, tizimlar bir-biriga zid emas, balki turli maqsadlarga xizmat qiladi. Ularning asosiy talablari bir-biriga yaqin, ammo hujjatlashtirish va baholash tartibi farq qiladi. Bu farqlar korxona uchun ikki marta sertifikatlash zarurati tug‘dirishi mumkin.

Uyg‘unlikni ta’minlashning amaliy yo‘li boshqaruv tizimlarini integratsiya qilishdir. Integratsiyalashgan tizimlarni empirik o‘rganish bu jarayonning amaliy tomonlarini tushunishga yordam beradi [5]. Shu bilan birga, sertifikatlashga to‘siq bo‘lgan omillarni, jumladan hujjatlashtirish yukini va xodimlarning tayyorgarligini oldindan tahlil qilish muhimdir [6].

Integratsiyaning amaliy bosqichlari. Ikki tizimni birlashtirish jarayonini sertifikatlash tsiklining har bir bosqichi bo‘yicha ko‘rib chiqish mumkin. Bunda har bir bosqichda xalqaro va milliy talablar alohida emas, balki umumiy jarayon doirasida bajariladi. 2-jadvalda bu yondashuvning asosiy yo‘nalishlari keltirilgan.

2-jadval.

Korxona sifat boshqaruv tizimini integratsiya qilishning bosqichlari

Bosqich	Xalqaro talab	Milliy talab	Integratsiyalashgan yechim
Hujjatlashtirish	Hujjatlangan axborotni yuritish	Milliy hujjat shakllari va tartibi	Yagona hujjat reestri, milliy talablar ilovada
Ichki audit	Rejali ichki auditlar	Davlat nazorati va tekshiruvlari	Birlashtirilgan audit rejasi va yagona hisobot
Xodimlarni o‘qitish	Kompetentlik va xabardorlik	Milliy standartlar bo‘yicha malaka	Ikki yo‘nalishli o‘quv dasturi
Sertifikatlash auditi	Akkreditatsiyalangan organ baholashi	Milliy sertifikatlash organi baholashi	Bir tekshiruv doirasida ikki talabni baholash
Monitoring	Doimiy yaxshilash	Davriy nazorat	Ko‘rsatkichlar paneli va PDCA sikli

Jadval integratsiyaning mantig‘ini ko‘rsatadi: har bir bosqichda ikki tizimning talablari bir-biridan ajratilmasdan, yagona jarayon doirasida bajariladi. Bu yondashuv takroriy ishlarni kamaytiradi va xodimlarning e’tiborini asosiy vazifalarga qaratadi.

Muhokama. Integratsiyaga to‘siq bo‘ladigan omillarni uch guruhga ajratish mumkin: tashkiliy, moliyaviy va bilimga oid omillar. Tashkiliy to‘siqlar ichida ikki tizim bo‘yicha alohida mas’ul bo‘limlarning mavjudligi ko‘p uchraydi. Barbosa va hamkorlarining Braziliya korxonalari bo‘yicha tadqiqoti sertifikatlash jarayonidagi to‘siqlarni aniqlash va ularni oldindan bilish zarurligi haqida ma’lumot beradi [6].

Moliyaviy omil ikki marta sertifikatlashdan kelib chiqadi. Agar korxona xalqaro va milliy talablarni alohida-alohida bajarsa, ichki auditlar, hujjatlar va tashqi baholash xarajatlari takrorlanadi. Integratsiyalashgan yondashuv bu takroriylikni kamaytirishga qaratilgan.

Bilimga oid omil terminologiya va hujjatlashtirish shakllaridagi farqlar bilan bog‘liq. Bir tushuncha ikki tizimda turlicha nomlanishi mumkin, bu esa xodimlar uchun noaniqlik keltirib chiqaradi. Shu sababli umumiy lug‘at va atamalar ro‘yxatini tuzish integratsiyaning birinchi qadamlaridan biri bo‘lishi kerak.

Boshqaruv tizimlarini birlashtirish ichki samaradorlikka ham ta’sir qiladi. Bernardo va hamkorlarining tadqiqoti atrof-muhit, sifat va boshqa standartlashgan tizimlar o‘rtasidagi integratsiya darajasini empirik o‘lchash imkoniyatini ko‘rib chiqadi [5]. Islam va hamkorlari esa sertifikatlash va kompaniya samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganib, sertifikatning qiymati faqat rasmiy belgi bilan cheklanmasligini tahlil qilgan [4]. Xakimov tadqiqoti mashinasozlik korxonalarida standartlashtirish talablarini ishlab chiqarish sharoitiga moslashtirish masalasi bilan bog‘liq [8].

Amaliy misol. Quyida tipik o‘rta hajmli ishlab chiqarish korxonasi uchun tavsiya etilayotgan yondashuv tasvirlanadi. Korxona ISO 9001 talablari asosida yagona boshqaruv hujjatlarini yaratadi, milliy talablar esa ularga qo‘shimcha ilova sifatida kiritiladi. Ichki audit rejasi ikki tizim talablarini bir vaqtda qamrab oladi, bu esa auditorlar va jarayon egalari uchun yuklamani kamaytiradi.

Natijada sertifikatlash auditi oldidan tayyorgarlik bir yo‘nalishda olib boriladi va xodimlarning vaqti tejaladi. Ammo bu yondashuvning samaradorligi haqiqiy korxona tajribasi orqali tekshirilishi lozim, bu esa keyingi tadqiqotlar vazifasi hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Xalqaro standartlar va milliy sertifikatlashtirish tizimi bir-biriga qarama-qarshi emas, ular bir xil sifat maqsadiga xizmat qiladi. Korxonada uyg‘unlikni ta’minlash uchun quyidagi yo‘nalishlarga amal qilish tavsiya etiladi:

1) sifat boshqaruv tizimi ISO 9001 talablari asosida quriladi, milliy talablar esa alohida ilova sifatida hujjatlashtiriladi;

2) standartlashgan tizimlar integratsiya qilinib, hujjatlar va ichki auditlar birlashtiriladi;

3) sertifikatlash jarayoniga oldindan tayyorgarlik ko‘riladi va xodimlar o‘qitiladi;

4) sertifikatlash tsiklining har bosqichida tizim samaradorligi monitoring qilinadi;

5) milliy sertifikatlash organlari va xalqaro baholovchilar o‘rtasida ma’lumot almashinuvi yo‘lga qo‘yiladi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, uyg‘unlik korxonalar uchun asosan ikki foyda beradi: takroriy ishlarning kamayishi va sertifikatlash jarayonining ishonchliligi oshishi. Biroq bu xulosalar nazariy tahlil va mavjud adabiyotlarga tayanadi; ularni kengroq empirik tekshirish keyingi bosqich vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. ISO 9001:2015. Quality management systems. Requirements. – Geneva: ISO, 2015. – URL: https://www.iso.org/standard/9001.html

2. Ismatullayev, P. R. Sifat menejmenti tizimi va uni sertifikatlashtirish : darslik / P. R. Ismatullayev, B. M. Axmedov. – 2014. – 336 b.

3. Padma, P. A study on the critical factors of ISO 9001:2000 and organizational performance of Indian manufacturing firms / P. Padma, L. S. Ganesh, C. Rajendran // International Journal of Production Research. – 2008. – Vol. 46, № 18. – P. 4981–5011. – DOI: 10.1080/00207540600793299.

4. Islam, M. M. Quality certification and company performance – the newly developed country experience / M. M. Islam, E. Habes, A. Karim, S. O. Syed Agil // Journal of Business Economics and Management. – 2016. – Vol. 17, № 4. – P. 628–644. – DOI: 10.3846/16111699.2015.1110712.

5. Bernardo, M. How integrated are environmental, quality and other standardized management systems? An empirical study / M. Bernardo, M.

Casadesus, S. Karapetrovic, I. Heras // Journal of Cleaner Production. – 2009. – Vol. 17, № 8. – P. 742–750. – DOI: 10.1016/j.jclepro.2008.11.003.

6. Barbosa, L. C. F. M. Lessons learned from quality management system ISO 9001:2015 certification: practices and barrier identification from Brazilian industrial companies / L. C. F. M. Barbosa, O. J. de Oliveira, M. C. Machado [et al.] // Benchmarking: An International Journal. – 2022. – Vol. 29, № 8. – P. 2593–2614. – DOI: 10.1108/BIJ-07-2021-0382.

7. Hernández-Vivanco, A. Management systems and productive efficiency along the certification life-cycle / A. Hernández-Vivanco, M. Bernardo // International Journal of Production Economics. – 2023. – Vol. 266. – Art. 109028. – DOI: 10.1016/j.ijpe.2023.109028.

8. Xakimov D. V. Mashinasozlik korxonalarida sifat boshqaruv tizimi va mahsulot sifatini boshqarishni standartlashtirish talablari asosida takomillashtirish: falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. —Andijon, 2022. – 48 b..

9. Sifat [Elektron resurs] / O‘zbekiston Respublikasi Texnik jihatdan tartibga solish agentligi. – URL: https://digital.gov.uz/oz/standart/activity_page/sifat (murojaat sanasi: 13.10.2026).

10. Sifatni boshqarish tizimlarini sertifikatlashtirish [Elektron resurs] / O‘zbek–Turk Test Markazi. – URL: https://www.uzttm.uz/uz/our_services/sbt_sertifikatlashtirish (murojaat sanasi: 13.10.2026).